

Milovan Buchberger,
Petar Nisiteo / posljednji polihistor Dalmacije,
Stari Grad: Muzej Staroga Grada, 2017., 245. str.

Milovan Buchberger objavio je dosad više knjiga posvećenih temama iz različitih znanstvenih područja, a napose je zainteresiran za teme iz povijesti Staroga Grada na Hvaru. Sada je objelodanio knjigu o Petru Nisiteu, koji je rođen 1774. godine u Selcima na Braču, ali je najveći dio života proveo u Starom Gradu, u Hektorovićevu Tvrdalju, gdje je i umro 1866. u 92. godini života. Nisiteo je gotovo do kraja 19. stoljeća bio zaboravljen u historiografskim istraživanjima, a nakon toga istraživani su pojedini aspekti njegova djelovanja. Ovo je prva monografija posvećena u cijelosti Nisiteu, za kojega je autor u naslovu knjige naveo da je bio „posljednji polihistor u Dalmaciji“.

Autor svoje djelo započinje prikazom povijesti zemljoposjedničkih plemićkih, ženidbama i udajama povezanih bračkih i hvarskih obitelji Nisiteo, Hektorović i Politeo, iz kojih je potekao Petar Nisiteo. Nasljedstvom po ženskoj lozi obitelj Nisiteo došla je u posjed Hektorovićeva Tvrdalja u Starom Gradu 1774. godine, upravo godine kada je u Selcima na Braču rođen Petar Nisiteo, a on se 1783., kada je imao devet godina, s roditeljima trajno preselio na Tvrdalj. U daljnjim poglavljima autor usporedno s prikazom života i djelovanja Petra Nisitea donosi podatke o pripadnicima njegove uže i šire rodbine na Hvaru i Braču. U zadnjem poglavlju donosi i podatke o potomcima tih obitelji nakon Nisiteove smrti, pa u radu donosi i tablice s genealoškim stablom bračke i hvarske grane od 16. stoljeća do danas.

U poglavlju o Nisiteovoj mladosti autor konstatira da u Starom Gradu nije bilo javnih škola, te je mladi Nisiteo obrazovanje stjecao kod učenih dominikana. U nadbiskupsku gimnaziju u Splitu upisao se kao vanjski učenik 1794., kad je imao 20 godina, te će sljedeće desetljeće izbivati iz Staroga Grada zbog školovanja. Godine 1796. u dogovoru s obitelji upisao se na studij prava u Padovi, gdje su studirali i njegovi vršnjaci iz drugih imućnih starogradskih obitelji. Međutim krenuo je vlastitim putem.

Nisiteo je stasao u razdoblju kada su se u Dalmaciji i Mletačkoj Republici uočili i nakon izbijanja Francuske revolucije u intelektualnim krugovima proširile ideje prosvjetiteljstva. U Padovi i Veneciji Politeo je, prikazuje autor, uspo-

stavio veze s istaknutim talijanskim intelektualcima. Tu su ga zatekle političke promjene nakon Napoleonove pobjede nad austrijskom vojskom i mira u Campoformiju 1797. kojim je Venecija došla pod francusku vlast, a Dalmacija pripala Austriji. Nisiteo, pristaša francuske vlasti, ostao je u mletačkoj oblasti, a privučen tadašnjim razvojem prirodnih znanosti upisao je studij matematike i fizike. No, zaokupljen intenzivnim društvenim životom, sudjelovanjem u raspravama u aristokratskim salonima, zapustio je studij, a 1804. položio je ispit za sudca u građanskim i krivičnim parnicama.

Tu autor otvara novu temu u opisu Nisiteova života, kada je 28-godišnji Nisiteo 1802. u Veneciji upoznao 42-godišnju udovicu kontesu Francescu (Franku) Morelli-Sonnenfeld porijeklom iz Klagenfurta, intelektualku, književnicu, društveno aktivnu damu koja je u svom salonu okupljala intelektualnu elitu. Kontesa Morelli postala je Nisiteova (današnjom terminologijom rečeno) životna družica te su ona i Nisiteo, materijalno situirani, bili zajedno djelatni u kulturnom životu. Nisiteo je bio pokretač i urednik književnog i znanstvenog časopisa koji je donosio prijevode članaka iz europskih časopisa o književnosti, o novim dostignućima u prirodoslovnim i tehničkim znanostima te o gospodarskim i povijesnim temama.

Nisiteo je, pokazuje autor, s oduševljenjem dočeka dolazak Dalmacije pod vlast Napoleona nakon mira u Schönbrunnu 1809. i osnivanje Ilirskih pokrajina, koje su obuhvatile Hrvatsku južno od Save, Dalmaciju, Istru i dio slovenskih zemalja. Nakon osnivanja Ilirskih pokrajina objavio je pjesmu *Uskrsloj Iliriji (All Illirio risorto)* slaveći Napoleona i očekujući u budućnosti ujedinjenje čitave „Ilirije“ u kojoj živi „slavenski rod“ (*progenie Slava*). Iste misli iznio je 1810. godine u inauguracijskom govoru kada je postavljen za ravnatelja liceja u (Novoj) Gorici.

No, 1813. započeo je rat između Austrije i Francuske te se Politeo odlučio zajedno s Frankom Morelli vratiti u Stari Grad, gdje je dočeka slom Napoleona i dolazak Dalmacije u sklop Austrije (koja, kao ni Napoleon, također nije dirala društvene ni posjedovne odnose). U Tvrđalju se od tada s Frankom Morelli trajno nastanio, a povremeno je putovao Dalmacijom i posjećivao prijatelje i znance. Tako su se prilikom posjeta splitskoj plemićkoj obitelji Geremia dogovorili da se njihova mlada kći Jelena preseli u Tvrđalj kako bi bila družica i učenica obrazovane, ali usamljene Franke. No Jelena je uskoro ostala s Nisiteom u drugom stanju, što – čini se – nije izazvalo sablazan u Nisiteovu krugu. Takve situacije, uostalom – treba napomenuti – u dalmatinskim plemićkim krugovima nisu bile rijetke, dovoljno je navesti primjer Petra Hektorovića. Nisiteo je, uostalom, kćer, kad je imala šest godina, doveo na Tvrđalj, na što je Franka Morelli reagirala i nakon 23 godine zajedničkog života napustila Nisitea i Tvrđalj.

U vrijeme gospodarske krize i pomora zbog gladi koji su poharali otok Hvar Nisiteo je 1818. godine imenovan načelnikom Staroga Grada (usprkos svom angažmanu u vrijeme francuske uprave, ali očigledno zahvaljujući vezama sa Starograđanima i drugim prijateljima na upravnim funkcijama u Zadru). Na mjestu gradonačelnika bio je 15 godina, do 1833. godine, u pet mandata. Nisiteo se, pokazuje autor, kao građanin i gradonačelnik angažirao u životu Staroga Grada. Već prije imenovanja načelnikom uključio se u rad tada osnovane Javne dobrotvornosti kao član njezina upravnog odbora i u njemu ostao trajno angažiran. Pokušavao je uvesti nove gospodarske djelatnosti te je poticao na proizvodnju čahura dudova svilca. O gospodarskoj problematici objavljivao je članke u zadarskom časopisu *Dalmazia*. Godine 1828. podržao je otvaranje javne pučke škole, a 1832. i rad amaterskog kazališta na narodnom jeziku te je 1831. pokrenuo izgradnju novoga groblja (otvoreno je 1838.).

No, glavna nit ove knjige prati Nisiteova prirodoslovna i povijesna istraživanja.

Nisiteo se – u razdoblju kada je još u prirodnim znanostima jedan od važnijih ciljeva bio popisati i opisati činjenice iz nežive i žive prirode – zaokupljao prikupljanjem i opisom minerala te primjeraka iz biljnog i životinjskog svijeta. Interes za ta istraživanja Nisiteo je pokazao još za boravka u Veneciji, te je za boravka u Gorici, sakupljajući uzorke minerala, sa zainteresiranim znancima proputovao Koruškom i Kranjskom. Boraveći u Starom Gradu, također u suradnji sa zainteresiranim prijateljima, proširio je istraživanja na Dalmaciju, čemu se posvetio sljedećih desetak godina. Tako su nastale njegove velike zbirke minerala, bilja (herbariji) i kukaca, napose leptira. Po svom znanju o materiji koju je istraživao postao je poznat i cijenjen u tadašnjim znanstvenim krugovima na Apeninskom poluotoku, u sjevernoj Hrvatskoj te općenito u Habsburškoj Monarhiji, Njemačkoj i Francuskoj i postao član uglednih znanstvenih institucija u Torinu i Padovi.

Autor se napose zadržao na Nisiteovu istraživanju povijesti antičkog Farosa, čemu se Nisiteo posvetio po završetku gradonačelničkog mandata. Čini se, konstatira autor, da je Nisiteu poticaj za ta istraživanja dao nalaz bakrenog novca s grčkim natpisima u Starogradskom polju. Te je novce (162 komada) našao težak kad je 1835. godine krčio šumu i predao ih Nisiteu. Istodobno je (1834.-35.) iz tiska izišla trosveščana knjiga Ivana Katalinića o povijesti Dalmacije koja je sadržavala tada uobičajenu tvrdnju o gradu Hvaru kao mjestu gdje je bio smješten antički Faros. To je sve Nisitea potaknulo da se posveti arheološkim istraživanjima u Starom Gradu. Nađeni novci i zatim kameni ulomci s grčkim natpisima nađeni u Starom Gradu potvrđivali su zaključak da je Faros bio smješten na području Staroga Grada, a Nisiteo je, dapače, zajedno s prijateljima istražuju-

ći po starogradskim vrtovima i poljima ostatke antičkih zidina, utvrdio obrise perimetra Farosa. Iznesenim podacima Nisiteo je prvi potvrdio da je Faros bio smješten na prostoru Staroga Grada. Nisiteo je na osnovi povijesnih izvora istraživao i širu problematiku povijesti antičke Dalmacije. Među ostalim poricao je shvaćanje da su Iliri bili Slaveni i dokazivao da su se Slaveni doselili na prostor koji su do tada naseljavali Iliri. Rezultate svojih istraživanja i polemičke spise objavljivao je u časopisima *Gazetta di Zara i Dalmazia*.

Nisiteova knjižnica, koju je začeo Petar Hektorović i koju je Nisiteo obogaćivao suvremenom znanstvenom literaturom s područja koja je istraživao, bila je tada – ističe autor – uz knjižnicu Paravije u Zadru najbogatija knjižnica u Dalmaciji. U sklopu istraživanja povijesti Dalmacije u starom vijeku nastale su i njegove velike zbirke antičkog novca i natpisa u kamenu.

Nisiteo je, ističe autor, bio istaknuti i priznati poznavatelj znanstvenih područja kojima se bavio. Održavao je dodire s najistaknutijim europskim znanstvenicima toga razdoblja, a oni su mu se često obraćali za mišljenje ili su ga, dapače, na svojim istraživačkim putovanjima po Dalmaciji u Tvrdalju posjećivali. Tako ga je naprimjer, među ostalima, 1862. godine posjetio njemački povjesničar Theodor Mommsen, kojemu je Nisiteo posudio svoje opsežne prijepise latinskih natpisa, a Mommsen ih je uključio u svoje opsežno djelo *Corpus inscriptionum latinarum*. Nisiteo je bio član znanstvenih institucija koje su pokrivala područje arheologije u Torinu, Rimu i Beču, a bio je i počasni član Kukuljevićeva *Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine* od osnutka društva 1850. god.

Nisiteo je, pokazuje autor, među članovima obitelji rođaka i poznanika nalazio nadarene mlade ljude koje je upućivao u istraživanja i poticao na studij. Među onima koji su mu se sami obratili bio je Starograđanin građanskog porijekla, mladi svećenik Šime Ljubić, koji se svojim povijesnim istraživanjima afirmirao, te je 1867. bio u skupini prvih imenovanih članova novoosnovane Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Autor donosi podatke na osnovi kojih se može zaključiti da je Nisiteo bio sudionik kretanja u pripremnom razdoblju hrvatskog preporodnog pokreta u Dalmaciji. Nakon osnivanja Ilirskih pokrajina spjevao je 1809. godine pjesmu *Uskrsloj Iliriji* u kojoj je, kao što je već navedeno, iznio misao o političkom ujedinjenju „Ilirije“ u budućnosti. Sam je bio odgojen u talijanskoj kulturi, ali je bio svjestan da je Dalmacija etnički hrvatska, te je u odgovoru na Kukuljevićevu anketu 1858. godine potvrdio da stanovnici Hvara i Dalmacije sebe zovu Hrvatima i govore „slavenskim“ jezikom, dok se srpski – tvrdio je – nigdje ne govori. Sam je pisao isključivo na talijanskom jeziku, jer je bio svjestan da ne vlada dobro hrvatskim jezikom. Smatrao je da hrvatski jezik nije dovoljno standardiziran, ali

je vjerovao da će se s vremenom po izgrađenosti izjednačiti s drugim europskim jezicima. U političkom pogledu podržavao je ideju o sjedinjenju Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom, te je 1849. godine bio jedan od potpisnika pozdrava koji je iz Staroga Grada upućen banu Josipu Jelačiću za njegova putovanja Dalmacijom nakon što je bio imenovan guvernerom Dalmacije. Godine 1860., na početku preporodnih kretanja u Dalmaciji, supotpisao je izjavu iz Staroga Grada kojom nije prihvaćen poziv splitske općine da se odbije poziv iz sjeverne Hrvatske na sjedinjenje. U izjavi je sjedinjenje podržano, ali uz uvjet da Dalmacija u zajednici sa sjevernom Hrvatskom zadrži određeni vid političke zasebnosti. Na početku preporodnih kretanja u Dalmaciji – prikazuje autor – u Starom su Gradu prištaše Narodne stranke uz politički podijeljene autonomaše imali prevagu, pa je i na prvim općinskim izborima 1865. za gradonačelnika izabran narodnjak Ivan Vranković. Politeo je kao najstariji vijećnik vodio sjednicu novog općinskog vijeća, ali se ono nije moglo konstituirati zbog nedostatka kvoruma. Nisiteo je sljedeće godine umro, a izmireni autonomaši te su godine preuzeli upravu nad gradom, te je Stari Grad u ruke narodnjaka došao tek 1887., pet godina nakon pobjede narodnjaka u kuli autonomaštva Splitu (1882.) koja je označila završetak preporodnog razdoblja u Dalmaciji.

Autor Milovan Buchberger u svom je djelu, rađenom na osnovi bogate izvorne građe, iznio brojne nove podatke o životu i djelovanju Petra Nisitea te je omogućio da se o njemu oblikuje cjelovita slika kao o čovjeku široke kulture koji je istodobno bio uključen u suvremena kretanja u prirodnim i humanističkim znanostima te u političkim kretanjima na početku preporodnog razdoblja u Dalmaciji.

Nikša STANČIĆ